

L'origen de l'aleta

Joan Bofarull

L'aleta és el gest més característic del fet casteller. El moment de l'aleta és el de màxima emoció i risc. Mentre un castell puja o baixa, les gralles van repetint la mateixa melodia, però anuncien l'assoliment de l'aleta amb una nota aguda, estrident. Actualment, els castells es consideren carregats quan l'enxaneta té un peu damunt de cadascun dels dosos i fer l'aleta es considera accessori però, malgrat això, la imatge de l'èxit, al món casteller, continua sent un enxaneta fent l'aleta.

La pinya necessita sentir el toc d'aleta per saber que el castell s'ha carregat; les fotografies que mostren un castell en el moment de l'aleta tenen el valor d'una "photo-finish"; la gran majoria de dibuixos castellers mostren una aleta; el públic expert no aplaudeix abans d'aquest moment; a Valls hi ha l'Associació Cultural l'Aleta i al Vendrell, l'enxaneta és anomenat "aleta"; diverses poesies i cançons tenen el seu moment culminant quan l'enxaneta "toca el cel amb la mà"; les revistes de dues colles castelleres (els Xiquets de Reus i els Bordegassos de Vilanova) també porten aquest nom, la revista Castells dóna el premi aleta i, fins i tot, podem celebrar els castells amb un cava anomenat "l'aleta".

Només coneixem una teoria que intenta explicar l'origen de l'aleta, relacionant-la amb la salutació feixista. És una idea tan poc consistent que no l'hem trobat escrita enlloc, només ens ha arribat oralment. L'objectiu d'aquest article és rebatre aquesta hipòtesi i proposar-ne una altra que ens sembla més creïble.

La teoria de la salutació feixista

És cert que, durant el franquisme, alguns enxanetes feien l'aleta imitant la salutació feixista, però això no vol pas dir que les relacions entre el món casteller i el franquisme fossin amistoses, sinó més aviat el contrari: el franquisme vigilava els castellers perquè no se'n fiava (Bofarull, 2014).

Aletes semblants a la salutació feixista [Vallvé – Arxiu Xiquets de Tarragona]. Aleta, probablement del 1901 o 1902 [Món Casteller]

La salutació feixista va ser inventada per Gabrielle d'Anunzio l'any 1919, durant l'ocupació de Fiume. En pocs anys, va ser adoptada pels moviments feixistes d'Itàlia, Alemanya, Espanya, etc. Ara bé, resultara un anacronisme absolut creure que aquest és l'origen de l'aleta, perquè en tenim diverses fotografies anteriors a l'any 1919 i perquè la poesia "Los Xiquets de Valls", que Josep Anselm Clavé va escriure l'any 1867, diu:

"Quin regositj,
Véurer al nen
En lo Bell cim
Com fa l'aleta
Y ufá somriu"

Molta gent creu que, anteriorment, ja existia una "salutació romana" que era pràcticament el mateix que la salutació feixista. Martin Winkler (2009) va buscar sistemàticament imatges de persones amb el braç aixecat, al llarg de tota la història. Va descobrir que aquest gest no era exclusiu dels ciutadans romans, sinó que també s'atribuïa als seus esclaus i a personatges (reals o de ficció) d'altres nacions com ara alemanys, apatxes, àrabs, armenis, babilonis, cartaginesos, egipcis, etruscos, gals, grecs, huns, inques, jueus, ligis, nòmides, perses, habitants de Saba, tracis, troians i alguns personatges de nació indeterminada, com ara Adam, els mags d'Orient i personatges de la sèrie Star Trek.

Ara bé, totes aquestes persones feien el gest de maneres diferents: unes vegades aixecaven el braç esquerre, unes altres doblegaven el colze, separaven els dits o els mancava la marcialitat característica. Les intencions també eren molt variades: resar, jurar, saludar la bandera dels EUA, com a salutació olímpica, com a gest de poder, per

a demanar silenci, etc. La salutació feixista és una expressió pública de l'adhesió a una determinada ideologia que no compartia tota aquesta gent; potser el cas més evident és el dels jueus.

Podem considerar una salutació com un símbol. Els símbols estan constituïts per un significat i un significant (Saussure, 1971, 129). Lògicament, si canvia la forma del gest i també la intenció, hem de considerar que ja no és la mateixa salutació, sinó un símbol diferent. Per tant, abans de la salutació feixista, no va existir una "salutació romana" amb una única forma i contingut, sinó diferents gestos amb diferents significats. Fins ara, ningú no ha relacionat cap d'aquests gestos amb l'aleta castellera. A continuació, intentarem demostrar que l'aleta va tenir un origen totalment diferent.

La posició d'equilibri

En molts exercicis d'equilibri, tant tradicionals, com gimnàstics o de circ, un gest molt freqüent és aixecar els dos braços o obrir-los en creu. Aquesta posició demostra que l'equilibrista ja no s'aguanta amb les mans, sinó només amb els peus (o una altra part del cos). Si la persona perd l'equilibri, un moviment de rotació dels braços a l'entorn del cos pot ajudar a recuperar-lo. Tant els acròbates del Magreb com la muixeranga d'Algemesí, que segurament són antecessors dels castellers, coronen les seves construccions humanes amb aquest gest.

Com que una persona amb els braços oberts forma una creu, de vegades aquest gest s'ha interpretat com un símbol cristià, per exemple en les moixigangues religioses. Però, si tenim en compte que es repeteix en activitats no cristianes, cal entendre que aquesta interpretació no és l'única possible.

Saltimbanquis a Barcelona l'any 1901 [Bech, 2015]. Acròbates del Magreb a Barcelona el 2004; comteu les 7 mans aixecades [autor]

Del pom de dalt antic a l'actual

A la muixeranga d'Algemesí, l'alçador és la persona que puja al penúltim pis. Normalment, quan arriba al seu lloc, s'acotxa perquè li pugui el xiquet al damunt i, a continuació, es posa dret. És a dir, l'alçador es diu així perquè alça el xiquet. Per a completar la figura, el xiquet també es posa dret i obre els braços, mentre l'alçador li aguanta les cames. El xiquet puja i baixa per l'esquena de l'alçador, és a dir, pel mateix lloc. Estem convençuts que els balls de valencians i, probablement, els primers castells també es coronaven amb aquest "**pom de dalt antic**", que encara es manté als pilars.

Alçadora i xiqueta d'una muixeranga [autor]. Pom de dalt de transició, l'enxaneta va obrir els braços tan ràpidament que la càmera fotogràfica no els va captar [Món Casteller].

A partir d'un cert moment, es van acceptar com a vàlids els castells en què l'alçador no es posava dret, sinó que es quedava acotxat i l'enxaneta li pujava a damunt, amb els peus a damunt dels ronyons. S'han conservat algunes fotografies de castells aixecats amb aquest sistema, que s'ha anomenat "**pom de dalt de transició**" (Ferrando i Arroyo, 1997 i Bofarull, 2007, 147-149). L'enxaneta encara carregava el castell obrint els dos braços. És important observar que, en aquell moment, no s'agafava al castell, de manera que hi havia un gran risc de caiguda per despenjament. El fet que l'aixecador es quedés acotxat va donar lloc a la paraula "acotxador" que s'utilitza a Tarragona, mentre que a Valls es va mantenir la paraula tradicional "aixecador", tot i que aquest casteller ja no aixecava a ningú.

Per tal de millorar la seguretat de l'enxaneta, es van produir alguns canvis més, que ens van portar al **pom de dalt actual**: en primer lloc, l'enxaneta ja no puja a damunt de l'acotxador, sinó que s'hi encavalca, posant els peus damunt dels dosos. Aquest canvi implica una certa trampa perquè encara comptem l'acotxador com un pis del

castell, tot i que ja no aguanta l'enxaneta. Això comporta una alteració en el recorregut de l'enxaneta que, a partir d'aquest moment, puja per un dels dosos, travessa per damunt de l'acotxador i baixa per l'altre dos, és a dir, pel costat oposat del castell.

Com que l'enxaneta ja no puja damunt de l'acotxador, aquest no necessita tenir tanta força i, des d'aquest moment, l'acotxador pot ser més petit que l'enxaneta. Això és paradoxal perquè, en teoria, l'acotxador està un pis més avall que l'enxaneta. Hi ha bastants textos antics que es refereixen a l'enxaneta com el casteller més petit de la colla, però és difícil saber si encara parlen del pom de dalt de transició o es tracta d'un petit error en la descripció del pom de dalt actual. Un altre canvi és que l'enxaneta s'agafa a l'acotxador o als dosos amb una mà, de manera que només li queda l'altra lliure per aixecar; vet aquí perquè l'aleta es fa amb una sola mà.

Pilar amb la posició d'equilibri a Montblanc, l'any 1897 [Arxiu Nacional de Catalunya ANC / Fons Brunet / 150]. Pom de dalt actual [www.xiquetsdereus.cat]

La posició de l'alçador també va patir petites variacions fins a convertir-se en l'actual acotxador: en les muixerangues, els dosos tenen els caps junts; l'alçador té els genolls quasi junts i posa els peus paral·lels, mirant endavant, al bescoll dels dosos; d'aquesta manera el cul de l'alçador queda just damunt de les seves cuixes i talons, cosa que facilita el gest d'alçar-se. En els castells, els dosos estan separats, l'acotxador posa els peus damunt de les seves espatlles, mirant cap enfora, i té els genolls ben separats; d'aquesta manera el cul de l'acotxador queda més avall, cosa que facilita el pas de l'enxaneta.

És probable que hi haguessin reticències a acceptar aquests canvis, ja que es poden veure com una falta de respecte a la tradició i resten

dificultat (i, per tant, mèrit) als castells. Creiem que el pom de dalt modern es va imposar perquè dóna més seguretat a la canalla.

El pilar és un cas especial: és l'únic castell que no té un pom de dalt amb dos dosos, per tant l'aixecador no s'hi pot acotxar de quatre grapes. Així doncs, l'aixecador i l'enxaneta s'hi van continuar posant drets. Es coneixen diverses fotografies antigues de pilars en què l'enxaneta obre els braços en creu, com es devia fer antigament, o se'ls posa a la cintura, com les anses d'una gerra. Així el va descriure Pin i Soler (1980, 105-106): "I l'espadat? Un home que en pren un altre damunt seu, eix un terç, l'altre un altre fins a cinc, i sis, damunt del quin ve un xiquet que fa el sisè o setè pis. / Lo pobrissó, que encara té els dolços de llet materna, dret com un ciri, amb les manetes a la faixa". Però, amb el temps, l'aleta va passar de ser un simple gest a convertir-se en un concepte, amb un nom i un prestigi creixent, i es va acabar imposant també als pilars.

Conclusions

L'aleta és el moment més emocionant dels castells. En el món dels castells, un enxaneta fent l'aleta simbolitza l'èxit.

Hi ha qui creu que l'aleta té el seu origen en la salutació feixista, però aquesta teoria és cronològicament impossible.

Les tradicions relacionades amb l'origen dels castells (acròbates del Magreb, muixeranga valenciana i balls de valencians) coronen les seves construccions humanes obrint els dos braços. Segurament els primers castells també es carregaven així.

En el pom de dalt actual, l'enxaneta s'agafa a l'acotxador o als dosos, com a mesura de seguretat, per això l'aleta es fa només amb una mà.

Joan Bofarull

Juliol de 2020

BIBLIOGRAFIA

- Bech, Ramon (2015) *La Història del Circ a Barcelona: del segle XVIII a l'any 1979*. Barcelona: Viena
- Bofarull, J (2007) *L'origen dels castells*. Valls: Cossetània
- Bofarull, J (2014) "Castells sota el franquisme". A: *Cultura 759 i 760* Valls: AAEET
- Català, P (1979-1981) *Món Casteller*. Barcelona: Dalmau.
- Esteve, C (2019) "L'aleta, una icona a protegir". A: <revistacastells.cat>
- Ferrando, P i S Arroyo (1997) "Canvis i evolució en el pom de dalt (1)". A: *El Punt*, 4 de juliol.
- Pin, J (1980) *La família dels Garrigas*. Barcelona: Edicions 62 i la Caixa
- Saussure, F (1971) *Curso de lingüística general*. Buenos Aires, Editorial Losada, 10 edició
- Winkler, M (2009) *The roman salute*. Columbus: The Ohio State University Press
- Arxiu Nacional de Catalunya